

T. C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI
MİLLÎ FOLKLOR ARAŞTIRMA DAİRESİ YAYINLARI: 22
SEMİNER, KONGRE BİLDİRİLERİ DİZİSİ: 7

I. ULUSLARARASI TÜRK FOLKLOR KONGRESİ BİLDİRİLERİ

V. CİLT ETNOGRAFYA

(Halk Sanatları, Giyim — Kuşam, Halk Mutfağı, Ekonomi,
Mimarî, Resim)

AKIN MATBAASI — ANKARA 1977

Kültür Bakanlığı'nın (29.9.1975) tarih (610/666) sayılı onayıyla
(2000) adet bastırılmıştır.

SELÇUKLU DEVRİ KADINLARINDA GIYİM VE SÜSLENME GELENEĞİ

MEHMET ÖNDER
(Türkiye)

Selçuklu devri giyimleri üzerine, son yıllarda yapılan araştırmalar, gerçekten bu konuyu bütün ayrıntıları ile ortaya koyacak bir nitelik taşımaktadır. (1). Biz, bu araştırmaların da ışığı altında özellikle Kubad-âbad Sarayı'nın figürlü duvar çinileri üzerindeki giyim örnekleri üzerinden Anadolu Selçukluları devri kadın giyimleri ve süs unsurlarını genel çizgileriyle ortaya koymağa çalışacağız.

Tarih boyunca kadın, her yerde, her zaman güzel görünmek için en iyi şekilde giyinmiş ve süslenmiştir. Giyim şekilleri, iklim şartlarının da etkisi altında bulunmakla birlikte, nerede olursa olsun kadın önce baş güzelliğine önem vermiş, süslemeye başından başlamıştır. Bu nedenle, yüz güzelliği, saç biçimleri ve başa giyilen başlıklarla bir arada düşünülmüş, (Güzelin başına, ağa'nın aşına ırgatın işine, atın dişine bāk) tekerlemesi, atasözü olmuştur.

Kadın Başlıkları - Süslemeler :

Eski Türklerde kadın'ın, güzelleşmek için, yüzündeki kılları ipe aldirdıklarını, buna «yüzünü ipletmek» dendiğini Kâşgarlı, Divân'ında ifade eder (2). Ayrıca, aynı eserde, Kadınların yüzlerine (Kirşen)

1) M. Altay Köymen, Alp Arslan zamanı Türk giyim - kuşamı, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, III. Ank. 1971 S : 51-90, E. Esin, At bitiği, The Court Attendants in Turkish Iconography, Central Asiatic Journal, XCV/1-3, 78-117. M. Z. Oral, Selçuklularda Giyim Eşyası, Türk Etnografya Dergisi, V. Ank. 1963, s : 14-20. M. Önder, Kubadabat Sarayları Kazılarında yeni bulunan resimli dört çini, Sanat Tarihi Araştırmaları, II. İst. 1968, S : 116-121. Nurhan Atasoy, Selçuklu Kıyafetleri Üzerine Bir Deneme, Sanat Tarihi Yıllığı, IV. S : 111-151, İst. 1971. M. Önder, Selçuklu Devri kadın Başlıkları, Türk Etnografya Dergisi, sayı : XIII. S : 1-8, İst. 1973

2) Kaşgarlı Mahmud, Divan - ı Lûgat'üt - Türk (terc. B. Atalay) II, 355, III. 307

denilen düzlük (3), yanaklarına da (englik) adı verilen ve kırmızı boyadan yapılan allık (4) sürdükleri kaydedilir. Rastık çenilen ve kaşlara sürülen siyah, yağlı boya, her ne kadar eski bir Doğu göreneği ise de. Türk kadınlarının buna pek iltifat etmedikleri, rastığın daha çok Hint, Fars ve Arap kadınlarınca kullanıldığı anlaşılmaktadır. Buna rağmen, «Sürme» denilen, çoğu zaman çam isinden yapılarak ağaç tığlarla kirpiklere çekilen ince siyah toz, Türk kadınlarının çok eskiden beri kullanageldikleri süs malzemesidir. Mevlâna Celâleddin'in Mesnevi'sindeki bir hikâyede yaşlı bir kadının, güzelleşmek için, genç kadınlar gibi aynanın karşısına geçerek kaşlarını yolduğu, yüzüne allık sürdüğü, kirpiklerine sürme çektiği anlatılır. (5). Yanaklara ve çeneye siyah «ben» kondurulması ise yine eski bir süslenme geleneğidir. İki kaş arasına kırmızı boya ile konan yuvarlak nokta'nın Türklerde kullanılmadığını bunun Budistlere özgü kutsal bir işaret olduğunu biliyoruz. Türk kadınları, «ben»i siyah bir boya ile yanaklara ya da çene üzerine tek bir nokta olarak koymuşlardır. Kubad-âbad Sarayı çinileri üzerinde benli kadın figürlerine sık sık rastlanmaktadır. (Resim : 1.)

Kadın başlarını süsleyen unsurlar arasında kulaklara takılan küpe'nin de ayrı bir yeri vardır. Türk erkek ve kadınlarının çok eskidenberi, kulaklarına çeşitli biçimlerde küpeler taktıklarını biliyoruz (6). Kaşgarlı Mahmud, küpeye (tolgağ) dendiğini yazar (7). Kadınların kullandıkları halka, ya da hilâl biçimindeki, altın-gümüş küpelere ayrı bir ad verilmiş ve (Ökmek) denmiştir (8). Genç kızların ise daha çok, inci küpeler taktığı Kaşgarlı'da ifade edilmektedir (9).

Eski Türklerde, kadın başlıklarına, özellikle saç tuvaletine büyük önem verilmiştir. Herşeyden önce, şunu belirtelim ki, saç yalnız kadının değil, erkeğin de süsü, hatta erkek için yiğitlik sembolüdür. El-Câhiz, Horasanlı Türklerin ağzından: (Biz iri cüsseli, uzun ve gür saçlı, geniş omuzlu kimseleriz) diyerek, onların kahramanlık öyküle-

3) Aynı eser, I. 437

4) Aynı eser, I. 115

5) Mevlâna Celâleddin, Mesnevi, VI. b : 1270 - 1275. İst. 1957.

6) B. Ögel, İslâmiyetten önce Türk Kültür Tarihi (İndeks'te Küpeler) Ankara 1962

7) Kaşgarlı Mahmud, Divan, II. 33

8) Aynı eser, I. 105

9) Aynı eser, II. 289

rini anlatır (10). Erkeklerde uzun saç modasının, Anadolu Selçukluları devrinde, hatta sonraki Beylikler devrinde de devam ettiğine dair kaynaklarda geniş bilgiler vardır (11). İbn-i Batuta, Anadolu gezileri sırasında Alanya'da Karamanoğlu Yusuf Bey'i ziyaret etmiş ve onun uzun saçlarını siyaha boyadığını görmüştür (12). Kubad-âbad Sarayı çinilerindeki insan figürlerinde uzun saçlı erkek resimleri vardır. Sakalsız ve bıyiksız bu figürleri, çoğu zaman kadın figürlerinden ayırmak güç olmaktadır.

Selçuklu devrinde kadınların herşeyden önce saçlarını örerek omuzları üzerine sarkıttıklarını, yazılı kaynaklardan ve elimizde bulunan minyatür ve resimlerden anlıyoruz. Meselâ, Selçuklu devri kadın şairlerinden Erguvan Hatun, kocasına yazdığı bir mektupta: (Henüz saçlarım siyah, örgülerim zincir gibi olduktan sonra, sen yüz niyâzla bir kişi avlarsan, ben bir gamze ile yüz kişiyi sürüklerim) demektedir ve siyah örgülü saçların, devrinde kadın güzelliğinin önemli bir unsuru olduğunu belirtmektedir. (13). Selçuklu Sultanı Alâaddin Keykubad 1. in yaptırdığı Konya Dış Kal'ası kabartmaları arasında bulunan kadın yüzlü Kanatlı Melek figüründe de tac biçimindeki üç dilimli başlığın altından bele kadar sarkan saçların örgüleri çok açık olarak görülmektedir. Selçuklu devri kadınlarının giydiği bu başlıklar «bağaltak» ya da «üsküf» olarak adlandırılmaktadır. Bağaltaklar, Kubadabad Sarayı figürlerinde de görüldüğü gibi üç dilimlidir. Kenarları, değerli taşlar ve sırmalarla süsüdür. Saray'a mensup kadınların bağaltaklarının alınlıklarında tuğa benzer, çoğu tavus tüyünden bir sorguç bulunur. İbn-i Batuta, Kırım Hanı Sultan Mehmet Özbek'in karısından bahsederken: (Hatun, başına cevahir ile süslü, tepesinde tavus tüyü bulunan bağaltak adında bir tac giymişti) demektedir (14). Kubad-abad Sarayı kadın figürleri arasında üç dilimli tac şeklinde ve çevresi hilâl motifleri ile süslü çeşitli biçimlerde bağaltaklar görülmektedir (Resim : 2).

10) El - Câhiz (terc. R. Şeşen) Hilâfet ordusunun menkıbeleri ve Türklerin faziletleri, Ank. 1967, S : 48

11) Türk erkeklerinde uzun saç için bibliografya'ya bak : M. Altay Köymen, Alp Arslan zamanı Türk giyim-kuşamı, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, III. Ank. 1971. S : 84 - 89.

12) İ. Parmaksızoğlu, İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, İst. 1971, S : 5

13) O. Turan, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar, Ank. 1958. S : 169

14) İbn-i Batuta Seyahatnâmesi (terc : M. Şerif) I, İst. 1327 S : 373

Selçuklu devri kadın başlıkları arasında yer alan üsküfler, uçları arkaya sarkan külâh biçimindedir. Keçeden veya kalın kumaşlardan yapılan bu başlığın Kubad-âbâd Sarayı figürleri arasında çeşitli örnekleri vardır (Resim : 3-4). Ayrıca, Akşehir de Nasreddin Hoca Mezarlığından Akşehir Müzesine kaldırılan XIV Yüzyıla ait mezartaşları arasında (15). 737 H. (1336 M.) tarihli, Memmed Kızı Rana Hatun'a ait bir mezartaşında gergef işleyen oturmuş bir kadın resmi bulunmaktadır. Kadının başında kadın fesine benzer yuvarlak bir başlık bulunmakta, başlığın üzerine örtülen ince tül, arkada toplanmaktadır. (Resim : 5). Aynı devre ait diğer bir mezartaşı üzerindeki bir kadın figüründe de üsküfe benzer bir başlık görülmektedir. Kubad-âbâd Sarayı çini figürleri arasında sivri tepelikli saç topuzuna benzer başlıklar bulunduğu gibi (Resim : 6), Konya Selçuklu Köşkü çinileri arasında bulunan bağdaş kurmuş bir kadın figüründe de bere şeklinde, tepesi yuvarlak, püsküllü, değişik bir başlık görülmektedir.

Türk kadınlarının, yüzün iki yanından sarkan saçlarına, ayrıca ek saç olarak keçi kılından zülûf taktıklarını Kâşgarlı'dan öğreniyoruz. Bu âdetin Anadolu Selçukluları devrinde de devam ettiği, elimizdeki örneklerden anlaşılmaktadır. Ayrıca, bir çini üzerinde, yaşmağını boynunda toplamış ve ucunu sol omuzuna düşürmüş bir kadın figüründe tepe saçının bir püskül gibi arkaya sarkıtıldığını görmekteyiz. Bu saçın bir ek saç olduğu sanılmaktadır: (Resim : 7).

Bazı yaşlı kadınların başlarına kına yaktığı (sürdüğü) yine Kâşgarlı'da geçmektedir. Kına, ayrıca el ve ayaklara sürülen bir güzellik unsuru olarak, tarih boyunca Türk gelenekleri arasında yer almıştır.

Kubad-âbâd Sarayı figürleri arasında başında meyva sepeti taşıyan çarçafılı bir kadın figürü de bulunmaktadır. Ağzını, burun hizasına kadar çarçafıyla kapıyan ve yalnız gözleri açık olan bu figürün, özellikle bir saray halayığına ait olduğunu sanıyoruz. Çarçarın, eski bir Arap giyimi olduğu, İslâmiyetin etkileri ile çok sonra daha çok şehirlerde Türk giyimleri arasına karıştığı, köy ve Kasabalarda çarçaf kullanılmadığı bilinen bir gerçektir. Kubad-âbâd Sarayı figürleri arasında bulunan çarçafılı bu kadının Arap ülkelerinden getirilmiş, kadın kölelerden birine ait olduğu düşünülmelidir. Figürde de görüldüğü gibi kadın, Arap ülkelerinde âdet olduğu üzere, başında sepet ya da

15) Akşehirdeki figürlü mezartaşları için bk : R. M. Meriç, Akşehir Türbe ve Mezarları, İst. 1936. A. Süheyl Ünver, Pierres Tombales Seldjoukides a effigie au 14. é siècle en Anatolie, jerusalem. 1960.

geniş bir meyva taşımakta, her haliyle bir hizmetçi olduğu anlaşılmaktadır.

Entari-Kaftan-Cepken ve Hırka, Şalvar :

Selçuklu devri kadınlarının, çoğu zaman eski Türk kadınlarının giyim geleneklerine uygun olarak, üzerlerine süslü kumaşlardan beli kemerli entari, kaftan, cepken, şalvar gibi elbiseler giydiklerini görüyoruz. Elbiseler, yünden, pamukludan, yün-ipek karışımı ipliklerden dokunmuştur (16). Bu kumaşlardan çoğu el tezgâhlarında kadınlar tarafından dokunmakta, çok ince ve ipekli kumaşlar ise çoğu zaman Çin'den ithal edilmekte idi. Selçuklu Sultanlarının sarayında ipekli ve altın telli kumaşların dokunduğu Tırazhane'lerin varlığı ötedenberi bilinmektedir. Marko-Polo da Çin seyahatine giderken (1271-1272) Anadolu'da dokunan ince ipek kumaşların zenginliğinden söz etmektedir. Tanınmış Arap seyyahı İbni Batuta da, XIV. Yüzyıl başlarında Anadolu'da Denizli'ye geldiği zaman (Burada dünyada eşi emsali olmayan altınla işlemeli ipekli ve pamuklu elbiseler dokunur.) demektedir. Buna rağmen Selçuklulardan günümüze kadar gelebilmiş kumaş örneklerinin sayısı çok azdır, Bu örneklerden birisi büyük Selçuklular devrine ait XI. Yüzyılda dokunmuş, üzerinde grifon ve atınca figürleri bulunan ipekli bir kumaş olup bugün Londra'da (Victoria and Albert Museum) da sergilenmektedir. Anadolu Selçukluları devrinde Anadolu'da dokunmuş bir kumaş parçası da bu gün Lyon'da (Musées des Tissus) da bulunmaktadır. Kırmızı renk, altın telli bir Selçuklu kemhası olan bu kumaş üzerinde (Ebülfeth Keykubad bin Keyküsrev) yazıları okunmaktadır. Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad I. devrinde dokunduğu anlaşılan bu kumaşın üzerindeki madalyonlar içinde stilize çift arslan figürleri bulunmaktadır. Çift başlı kartal figürlü ve rûmî desenlerle süslü Selçuklu devri bir kumaş parçası da bugün Almaya'da Siegburg şehrindeki (Apolinayi Schrein) dedir. Konya'da, Mevlâna Müzesi'nde sergilenen çeşitli dokumalardan biçilmiş Mevlâna'nın elbiselerini de Selçuklu kumaşları arasında saymak lâzımdır (17).

Selçuklular devrinde, Anadolu'da (Dibâ-i Rûmî) adlı ipekli bir kumaşın çok tanındığını, bir topunun Sultan Osman Gaziye hediye edildiğini Feridun Bey Münşeatından öğreniyoruz. Erkeklerle göre da-

16) Kaşgarlı Mahmud, Divan, I. 348

17) M. Önder, Mevlâna Müzesinde Mevlâna'nın Elbiseleri, Türk Etnografya Dergisi, sayı : 14, Ankara, 1974

ha süslü. daha ince kumaşlardan elbiseler giyinen Selçuklu devri kadınları, özellikle kırmızı ve yeşil renklere rağbet etmektedirler. Kaşgarlı Mahmud, kendini erkeğe sevdirmek isteyen kadının kırmızı ipekli, naz etmeyi seven kadının da yeşil elbise giymesi gerektiğine işaret eder (18).

Selçuklu kadınları, önü açık, sağdan sola kapanan ve diz kapaklarından aşağıya dökülen ferace ve kaftanlarının altına dar kollu hırka ve cepkenler, altına da bol parçalı şalvarlar giymektedir (19). Selçuklu devri minyatür ve resimlerinde bu giyim şekillerinin örnekleri çoktur. Aslı Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan Selçuklu devri yazmalarından Varka ve Gülşah hikâye kitabındaki bir minyatürde kadın olan Gülşah'ın uzun etekli feracesi altında paçası bol bir şalvar görülmektedir (Resim : 8). Bunun yanı sıra bugün de Anadolu'da bazı bölgelerde giyilen üç etekli entariler giyildiğini işaret ettiğimiz kaynaklar belirtmektedir. Kaftan ya da entarilerin belini madenden, deriden veya süslü kumaşlardan yapılan kemerler, kuşaklar sıkmaktadır. Kemer veya kuşakların uçları çoğu zaman aşağı ve yana sarkmaktadır.

Selçuklu devri kadın giyimlerini ayaklara giyilen ince deriden yapılmış süslü çizmeler tamamlar. Çizme giyilmediği zaman süslü çedik, çarık ve mestlerin giyildiği olmuştur.

Selçuklu kadınlarının giyim şekilleri ve süsleme unsurları Anadolu'da yıllar yılı bir gelenek olarak sürüp gitmiştir. Her ne kadar bölgelere göre, Anadolu kadın giyimlerinde, süs takılarında bazı farklılıklar göze çarpıyorsa da, bunlarda yine Selçuklu izlerini bulmak mümkündür. Sonuç olarak diyebiliriz ki, Selçuklu devri kadınlarının giyim ve süsleme geleneği daha sonraki yüzyılların giyim ve süslenmelerinde temel unsur olmuş, bazı değişikliklere uğrasa da günümüze kadar gelmiştir.

18) Kaşgarlı Mahmud, Divan, I. 391

19) Nurhan Atasoy, Selçuklu kıyafetleri üzerine bir deneme, Sanat Tarihi Yıllığı, IV. S : 139 - 142, İst. 1971

Resim : 1

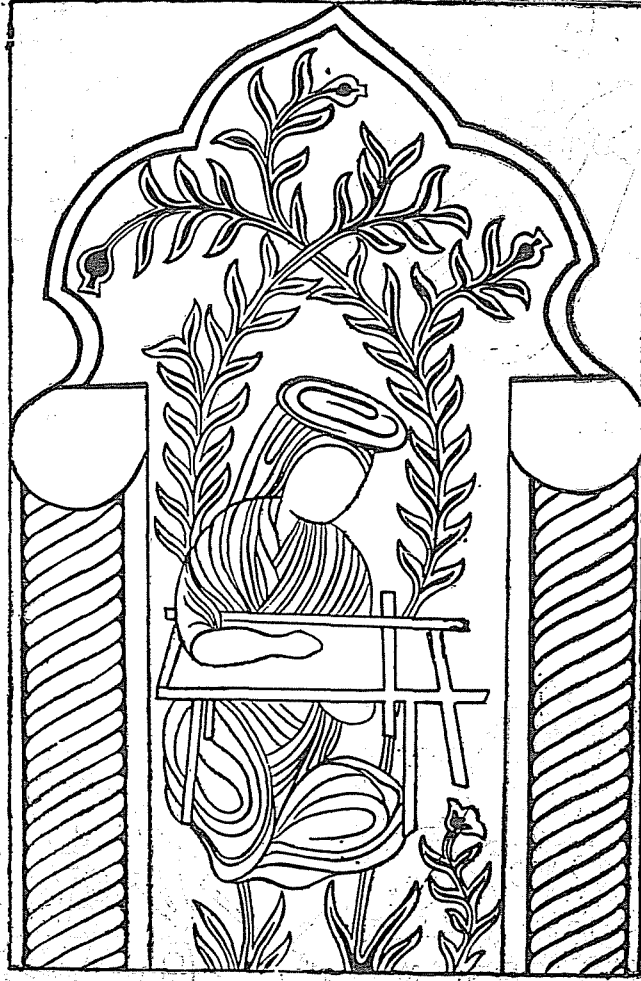
Resim : 2

Resim : 3

Resim : 4

Resim : 5 Akşehir Müzesindeki Selçuklu Mezartası üzerinde gergef işleyen kadın

Resim : 6

Resim : 7

Kubâd - âbâd Sarayı Duvar çinileri üzerinde Selçuklu kadın başlıkları ve giyimleri

Resim : 8 Topkapı Sarayı Müzesindeki Selçuklu devri yazması Varka ve Gülşah hikâye kitabında bir minyatür